

Pilk Vändra aianduse arengule möödunud sajandil

Orest Niinemäe

Meie esivanemad austasid loodust ja pidasid pühaks hiie metsi. Kui ristiusk keelas meie rahval hiiekultuse, siis salajane ohverdamine hiiepuides kestis veel sajandeid. Selle tunnistajaks on säilinud tänapäevani üksikuid ohvipuid. Vändras on neist tuntum Massu ohvipalaks.

Puude pühaks pidamisest on aegade jooksul kujunenud kaunis rahvatreiditsioon: oma kodu juurde tähtpäeva puude istutamine pulmapäev, lapseⁿⁱ ja teiste perekondlike sündmuste puhul. Nii sai alguse kodumõruse kaunistamine. Peaaegu kõigi Vändra vanade elanike õuel kasvavad põlispuud on selle endiste elanike mälestuste tunnistajad. On säilinud teateid Eesti rahvakirjanik Ernst Särkava suguvõsa põliskodu Särkava õuele 19. ja 20. sajandil istutatud puude kohta. Nii kasvavad praegugi Särkavade pulmapäevapuid: 1806.a. Jaani pärn ja Anne saar, 1837.a. Ado tamm ja Maie saar, 1874.a. Tõnise tamm, 1913.a. Tartu Riikliku Ülikooli prof. dr. Viktor Särkava vanemate Ado tamm ja Kata vaher ning 1939.a. nende poegade istutatud jalakad. See kaunis traditsioon pole ka tänapäeval Vändras unustusse jäänud.

Esimeseks teadlikuks kodumõruse kujundajaks - rohtaia asutajaks Vändras võime pidada Johann Voldemar Jannseni, kes arvatavasti oli olnud kirikumõisas C.E.A.Körberi juures kutsariametis kõrval ka aednikuks (1836 - 1838). Saades 1842.a. Vändra köstriks, tegi J.W.Jannsen köstrijärgi rohtaia korda. Nii oli L.Koidula lapsepõlvkodul - Vändra köstrijamajal, mis oli ühilaia ka kihelkonnakooli maja - suur viljapuud, kus kasvas rohkesti õuna- ja pirnipuid ning tikerberi pöösaid. Maja esist kaunistasid mitmesugused lillepeenrad, mille vahel kulgesid kitsad teerad. Esiukse juurest läks viljapuuaia äärt mööda lai kruusatatud jalg-

tee, mille kõrvale oli istutatud vahtraid, edelasuunas maanteele. Majast läänepool oli madalikus tiik. Idast ja kirdest ümbritses maja rohtunud õu, kust pääses aita, sauna, pesukööki, keldrisse ja taamal asetsesvasse rehetarasse.

See kaunis kodumõbrus kasvatas L.Koidulas kiindumust kodusse, eriti lilledesse, millest kirjutab ta 1868.a. Fr.R.Kreutswaldile järgmist: "Lapsepõlves, kui hommikul vara õunasaeda astudes kõik lillepeenrad, mis eile õhtul alles mures magama heitsid, õitsel nägin, õilmed laialilaskutatud lehtedega varte pealt nõtkudes mind teretasid, kui naerataksid lapsukesse suurte silmade üle, kes sõna lausumata õitseva lillepeenra nagu imeloo ette seisma jäi". Kevadeti ja suveti mängis L.Koidula ka üksinda või õe Eugeniaga koduõues, rohtajas ja aiaäärseel tänaval, unustades kogu ümbrust ja andudes oma lapselikule kujutlusele, mis peegeldab ka tema kodumälestuslikus luuletuses "Kodu" ("Meil aiaäärne tänavas") - "Kõige kaunimas lapsepõlve hõmmis, nagu seda väidab akadeemik prof. Hans Kruus.

Ulatuslikumalt hakkas aiandus arenema kogu Eestis 1870.a., nii ka Vändras, kui kihelkonna koolmeistrina või muudele aladele tööle asunud Valga Cisse seminari kasvandikud. Vändras olid nendeks eelkõige C.R. Jakobson Kurgjal, J.Eglon kurtummade koolis, P.Ündrits kihelkonnakoolis.

Kurgja ei olnud C.R. Jakobsonile mitte ainult majanduslikuks objektiks, vaid kujunes koduks ja puhkepaigaks, mis pakisust mugavust ja rahuldus ilumeelt. Tema õe J.Johanson - Pärna mälestustest leiame - Jakobson oli oma surmani suur looduse armastaja. Tal olid oma päris- kohal omad lilled ja lillepeenrad, mida ta ise istutas, külvas ja kasvatas ning umbrohtu puhastas, millede külge keegi van puutuda ei tohtinud. Iga õieke, iga leheke oli talle tuttav ja põõmustas teda kui väikest last. C.R.Jakobson rajas Kurgjale kõigile eeskujuks aia

poolt väljastatud esimene eestikeelne kooli klassivälise lugemise raamat "Looduse lood lastele" I anne (1877) algab lookesega "Mallatõkk", milles öeldakse "Jää seisma, armas laps, ütles mallatõkk, ja vaata mind õieti. - Kui ma oleks lõhnav lill, ehk hiilgav nardikas, ehk mõni kirju liblik, siis ei oleks küll minul tarvis sinule seda hõlida. Ma olen aga paljalt vaene mallatõkk, keda tuhanded inimesed tähele ei pane ja palju pähegi põlgavad. Aga jää seisma, armas laps, ja vaata mind õiete, ka mina olen vaatamise vääriline."

Raamatu järgises lookeses "Ühe õunapuu elulugu" on õunapuu ilu ja tähtsuse kirjeldused ja "Nooruse lugu", "Keskiga" ja "Eluots". Lookeses "Roosilill" järgmiste alupealkirjade all "Roosilille seamise lugu", "Roosilill külalisi külles", "Roosikeseest päepalmikus", "Roosikene rinnas", "Roosikene ema hõlmas" ja "Roosikene jala juures", kirjeldatakse suure emotsionaalsusega kuidas roosiõis kasvab ja kuidas tema kaunistab inimese elu tähtpäevi hällist haarami.

C.R. Jakobsoni ja P.Undritsi ja nende võitluskaslaste juhtnõtteist aianduse arendamisel, eriti kodumaa kasvatamisel, kõnelevad Kadaka, Võiera kihelkonnas ja kurtumaa koolimajas kaunis ümbrus. Kasvavad neis paikades veel tänapäevalgi J.Petersoni, J.Egloni, V.Univere jt. koolmeistrite istutatud puud. Samuti rajati rohtaiaid neil aegadel Vändra taludes nagu Valdburgis, Siiknas, Pärnjõel, Piistal ja paljudes teistes kohtades. Sellele viitab ja asjaolu, et isatalus Piistal kodukooli pidades kirjutas J.Lill-Jürgenstein Vändra rahvatraditsioonide kirjeldava raamatu "Rohtadades lahke vanakeste seans" (1875).

Kadaka koolimajas E.Särgava lapsepõlvemajas ei süttinud kirjanikuks lapsepõlve luulelikku ilu mitte üksnes rahvalaule,

muusika ja laulu armastus, vaid ka koolimaja kumise ümbrus, mille kohta märgivad kaasaegsed "....õunapuuaias ja mesipuu juures tuli igamehel Kadaka Jürist tooni võtta." Samuti pakuvad eeskujuga ja südametsoojust lillepeenrad, mida hellitas pereema Idsette.

1890.aastatest alates on Vändra aianduse arengule tähelepanu vääriv koht Mats Tõnissonil, kes pärast Aleksandri (Rambija) koolmeistri ametist loobumist (1880.a.) asus elama Vändra kiriku lähisele Kirikuru talusse. Siin asutas ta aiandi, mille punkoolist mündi noori viljapuid ja marjapõõsaid ning püsilille istikuid. Kadaka koolmeistrit Jüri Petersoni, kes oma nooruses õppis aedniku ametit Vändra kirikukülas pastori E.Sokolovski juures, võib pidada Vändra esimeseks aednikuks. M.Tõnissoni kulu ja kirjadega on ilmunud käsiraamat "Mesilaste kasvatamine. Õpetus, kuidas mesilastest kõige suuremat kasu ja rikkust võib saada. Toimetanud A. ja M.Tõnisson. I trükk ilmas 1896, II trükk 1903.a.

Hoopis ulatuslikum suunav tähtsus Vändra ja kogu Eesti aianduse arengule on raamatul "Aedniku kool. Tarviline käsiraamat kärneritele ja kõikidele muudele, kes onas aedas viljapuid, lillesid ja aedvilja tahavad kasvatada. Kirjutanud A. ja M. Tõnisson, I trükk 2000 eks., ilmas 1897., II 1902. ja III 1912.a. (A.Tõnisson oli M.Tõnissoni poeg Avelinius).

Raamatus anti suured aiamaa asukoha õige valikuks kõige parem on niisugune, kus hommiku- ja lõunapäike peale paistab HMM aga on see, kui aiamaa põhja- ning kirdetuulede eest hoonete, müüride, metsade ehk muu läbi võimalikult kaitsetud on. //

Kõikjalikult põhjalikult antakse juhiseid aiaplaani koostamiseks. Oluliseks peetakse, eelkõige plaanile märkida maja asukoht nii, et sealt "kõige parem tervet aeda ülenäha on ... Seejärel asagu määratud palju maad köögiaia, viljapuuaia ja lillesaiale tahetakse jätta ...

Aiajaotus pannakse paberi peale ja võrreldakse, muudetakse ja parandatakse senikaua, kuni kõik ilusate koldaklapid ja nügus näha on. Aiatarastamise vajadust põhjendatakse, et see teatavat varju pakub ja et elavad neljajalgred, nagu jäneced, koerad jne. mitte läbi ei pääse pugema." Elavtaraks soovitatakse istutada viirpuid, akatsiad (läätepuid), sireleid, jasmine, pidades aga kõige ilusamais olupuid ja kuuske. Kõõgivilja aias soovitatakse rajada teeäärde lillepeenraid ja ka "Punvilja aedas peavad ilu ja kasu ühenduses seisma, sellepärast peab kõrgete viljapuude kõrval ka marjapõõsaid, rooseid ja üksikuid puustikke ja lillesalkasid leida olema." Lähemaid juhendeid andes ilu- ja lilleaia rajamise kohta üeldakse, et seda peab ohtakasti sarnaselt ära ehitama ja pildama niipalju ilustada kui võimalik. Antakse ka nõu "Lilletaimed tulevad enamasti kunstaedniku käest osta, sest ilma labadeta ei saa neid kasvatada." Peatükis "Lillepeenrad ja rabatid" peetakse kõige ilusamaks pikergusi ja mõnes paigas ka ümmargusi või poolkum kujulisi lillepeenraid." "Muid nõnda nimetatud "luulevõtmisid" ei ole maja - aeda tarvis." Muru tähtsus, rajamine ja hooldamine on küllaltki hästi seletatud, sest "muru platseide togemine on väga tähtjas". Soovitavatest murutaimedest on nimetatud "Inglise Rayrohi" ja Valge ristikhain. Seemneid soovitatakse osta suurematest kauplustest valmisseguna, nagu "Madal rohi seeme segu muru maa jaoks". Erilist tähelepanu omistatakse ilupuude ja pöösaste valikule ja asendile. "Mitmed puud ja pöösad, näit. suure õie kobaratoga kastania, punase õitega akatsia jt. paistavad iseäranis ilusad, kui nad üksikult seisavad. Looduses leitakse metea ääri mööda ikka üksikuid puid, mis metsast lahuse, heleda valguse käes oma tarvet ilu näitavad Seda peab ka aedas järele pildama teha."

Samuti juhendatakse kiviktaimlate rajamist. "Palju ilu pakuvad aiale kalju salgad mid. puude alla ehk muru platseid peale seatakse. Neid tehakse kas päris lihtsatest maakivi tükkidest, mis põllu pealt

leitakse, ehk vigurikividest. Kõige kenamad Kaljusaigad saadakse viguri kividest, kui sinna Alpitaimed istutatakse."

Raamatus käsitletakse veel: aiamäda ja tema omadusi, maaparandust, kresvitanist, kui ka teiste mädade juurdeveo ja mitmesuguste väetamis viisidega (Mineraal - orgaanilised ja kompostväetised ning niisutamist kastmise teel). Veel antakse juhiseid seemnete valikuks, külviks, taimelavade tegemiseks ja aia kahjuritõ vastu võitlemiseks.

Köögililjades osas antakse juhatusi kakskümne seitsme köögililja liigi ja massikate kasvatamiseks. Kapsastest on kirjeldatud: pea-, lill-, virsing- ehk savoi, roosi- ehk võsu- ja muikapocst.

Pestükis viljapuude antakse nõu viljapuude ja marjapõõsaste kasvatamiseks alates külvist kuni täiskasumiseni. Samuti taimkahjuri ja haiguste vastu võitlemisest, saagi koristamisest ja säilitamisest.

Braldi on juttu veel sõstra- ja karusmarja ning "Vaargate" kasvatamisest.

Pestükis lilleded juhendatakse ühe-, kahe- ja mitmeaastaste lilleded, nende seas ka sibüllilleded kasvatamist.

Ühe- ja kaheaastastest lilleded soovitatakse - lõvisuud, hiinanelki, astreid, rebasesaba, levkoi, reesadat, mooni, lillehernest, tsinniat, šlelille, võõrasama jt. Sibüllilleded nimekirjaga on: hüatsint, tulip, lilja ja gladiol. Mitmeaastastest lilleded: floks ehk tulilill, maikelluke, meelepea, suvistepõõsade roos (pojeng) georgiin (daaliad) kepiroos, marilill, eriti aga roosid, kui kõige ilusamad lilleded hulgas. Omaette peatükis on kirjeldatud ka mõningate toalilleded kasvatamist. Seale selle antakse nõu aiatööde kalenderplaani, aiatööriistade valiku ja korrashoia ning noorte puude ostmise kohta.

M. Tõnnisonil oma kirjutiste ja ka aiandiga on väga suur mõju Vändra aianduslikule arengule. Muidugi ei saa ka eitada mõisate ja kirikumõisa aednike abi ja mõju Vändra rahvale aedade asutamisele ja sisustamisele.

Vana-Vändra vallas oli 1923.a. 15,9 viljapund pere kohta, samal ajal
aga Viluveres 6,6 viljapund.

Vändra koduaedades leidub juba aastakümneid tagasi niisugused
lilled, nagu pojeng, murtud süda, lecolill, hundituba jt.

Eõm on tunnetada, et tänapäeva Vändra oma ohuolukorraga sarnab
vabariigis eesrinna.

1972

O. Heinmet